

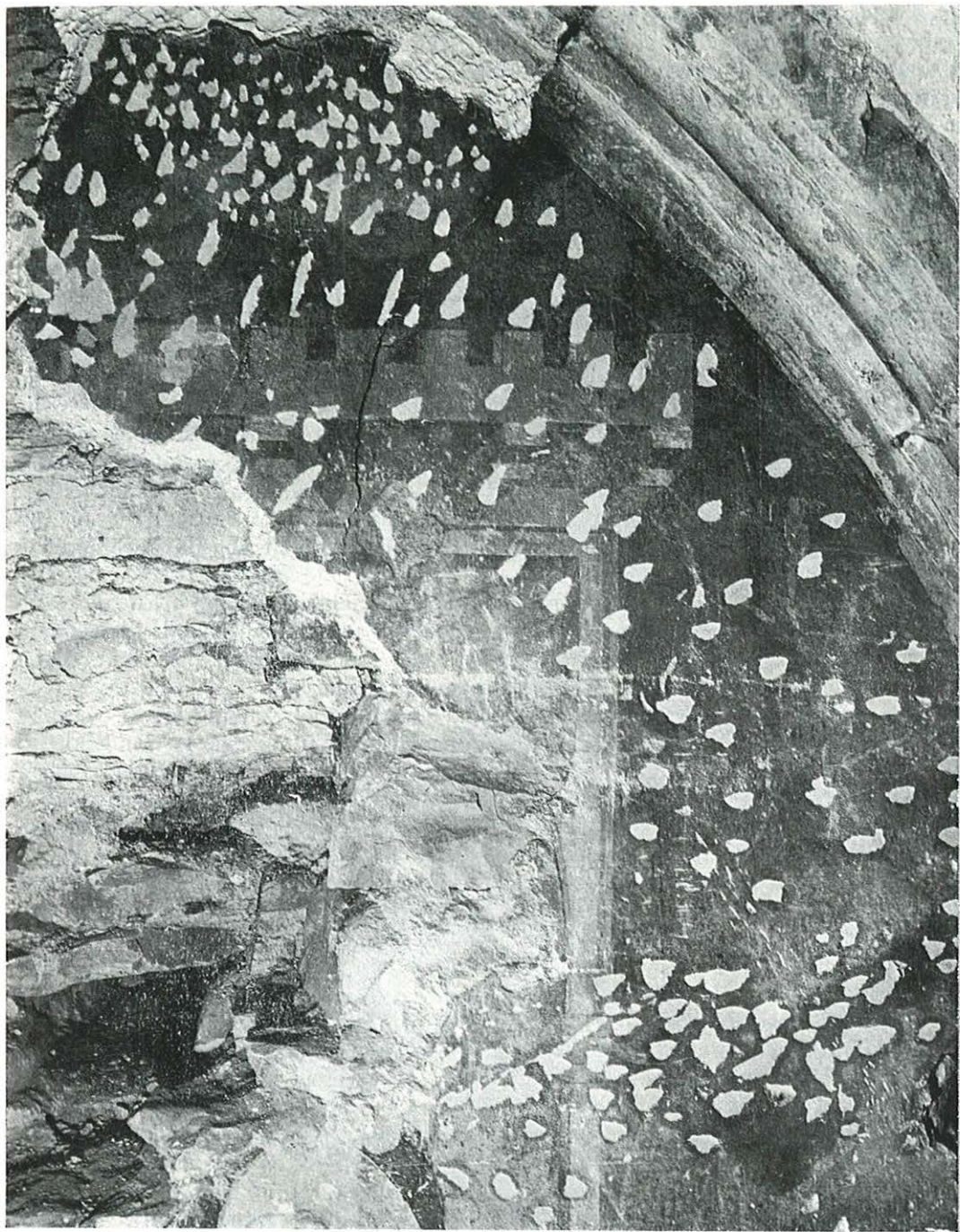
Nové objevy gotických maleb v Praze

IVAN ŠPERLING

V době, kdy Ústav teorie a dějin umění ČSAV zpracovává rozsáhlý korpus gotické nástěnné malby v českých zemích — pendant již dříve vydaného soupisu gotického deskového malířství —, dochází v Praze ke dvěma nečekaným nálezům, o nichž jsme dosud nevěděli a jež rozšiřují naše znalosti o údobí vrcholu nejen politické, ale i kulturní slávy českého státu ve středověku, o době 14. a 15. stol. Mínilme tím nálezy nástěnných maleb sakristie a spojovací gotické chodby kostela sv. Tomáše na Malé Straně a malířských děl v josefínské době zrušeného honosného gotického chrámu kláštera dominikánek u sv. Anny na Starém Městě. Tato stať podává první dílčí zprávu o obojích objevech; v žádném případě si proto neklade nárok na definitivní souhrnné zhodnocení. Jak vysvitne, nelze je podat proto, že u části nálezů dosud nebylo možno přikročit k celkovému odkrytí a restaurování nových nálezů. Na druhé straně pak nelze počítat v nejbližších letech s rekonstrukcí objektů u sv. Anny a tak i s plným odhalením objevu. A proto chceme zachytit nyní všechna zjištění, aby nedošlo k zapomenutí a tak i k případné zkáze.

Povšimněme si především nálezů v bývalém kostele sv. Anny, jež dosud nebyly v plném rozsahu nikde publikovány. Pro objasnění složitého stavebního vývoje objektu shrňme nejprve všechny dostupné údaje, aby nám dopomohly i k upřesnění datování maleb.

Areál Anenského kláštera je v oné staroměstské oblasti, která prodělala dosti složitý urbanistický vývoj, spojený s osídlením této části historického jádra města v blízkosti Vltavy. Rozsáhlý archeologický průzkum, prováděný tu v r. 1954 akademikem Ivanem Borkovským, pomohl definitivně lokalizovat románskou rotundu sv. Vavřínce, která byla součástí raně středověkého dvorce, charakteristického pro tehdejší osídlení Prahy. Dovídáme se o něm v době Václava I., kdy jej někdy po r. 1230 koupil řád templářů, aby si zde v centru Českého království a nedaleko tehdejšího sídla panovníkova mohl zřídit svou řádovou komendu. Původní rotunda však již tehdy nedostačovala řádovému životu a snahám po šíření křesťanského učení v Čechách. Templáři proto starou nevyhovující svatyni přestavěli a na východě rozšířili o přístavbu lichoběžníkové lodi na místě původní románské apsidy. Tak se sv. Vavřinec dostal na západní stranu nového kostela, vlastní rotunda přestala sloužit původnímu účelu a templáři ji proměnili ve věž. Při stavebně historickém průzkumu v r. 1962 se našlo románské a raně gotické zdivo obou svatyní, jak původní románské, tak templářské. Ovšem areál dvorce i románského kláštera bude nutno v původním rozsahu teprve zjistit, a to z pochopitelných důvodů. Za Jana Lucemburského r. 1313 získaly totiž sídlo templářů dominikán-

Kostel sv. Tomáše — detail gotické malby (snímek J. Janátková)

ky. Ty pak přistoupily neprodleně k jeho modernizaci a přestavbě pro své účely. Řádové sestry sice používaly původní templářský kostel, ale přistavěly k němu novou loď, na niž pak navazovala úprava staré části chrámu a západního dvoupatrového klášterního křídla rajskeho dvora. Po něm pak následovala výstavba dalších ramen křížové chodby, z nichž východní a severní část byly v době 14. stol. jenom přízemní. Další, renesanční zásah lze datovat až k počátku 17. stol. R. 1606 bylo severní křídlo zvýšeno o jedno patro a poté následovaly další stavební úpravy, dotované částkou 8500 zlatých z prostředků královny Anny. Posledním údobím rozšiřování a modernizace sídla ženského řádu je druhá polovina 17. stol., kdy došlo k barokizaci celého areálu a k dokomponování do té podoby, jakou z vnějšku poznáváme i v dnešní době. S touto úpravou je spjata jméno tehdejšího známého stavitele Anselma Luraga.

Zrušení řádu v r. 1782 znamená počátek téměř dvoustleté devastace objektu, jež v mnohých částech narušila i to, co dřívější přestavby respektovaly. Kostel byl přeměněn ve skladiště papíru, původní klenba se po stoleté neúdržbě částečně zřítla a částečně byla r. 1884 z bezpečnostních důvodů stržena. Prostor kostela byl přepažen do tří podlaží na dřevěné konstrukci, jež tu zůstává podnes, přestože v r. 1966 se přistoupilo k vyklizení této části klášterního areálu. V rámci dílčích úprav vnějšku se pak přistoupilo i k dalšímu stavebnímu průzkumu, jenž již v první etapě ukázal náznaky maleb. Proto byl další průzkum zastaven a provedením hloubkového průzkumu byli pověřeni restaurátoři akad. malíři J. Alt a J. Toroň. Jeho účelem bylo zjistit jednotlivé barevné vrstvy a rozsah dochovaných maleb¹.

Je zřejmé, že se tu vyskytují minimálně tři druhy malířské výzdoby, jež lze vročit do těchto období: první do časového rozmezí dostavby dominikánského kostela kolem poloviny 14. stol., druhou asi okolo r. 1500 a poslední, nejmenší asi k poslední čtvrtině 17. stol., přičemž celá výzdoba se soustředila na stěny kněžiště.

Nejstarší malířská výzdoba udržuje obvyklý vrcholně gotický charakter co do členění celé plochy stěny i co do kompozičních schémat. Rozdělit ji můžeme ve dva základní prvky: narativní výjevy jsou komponovány do sledu scén, řazených nad sebou a navzájem oddělených nápisovými páskami na bílém podkladě, hlavní výjevy však nedodržují toto schéma, ale přesahují několik nad sebou řazených dějových scén. Tyto dominantní výjevy, jak ukazují sondy, přesahují rozměry 250 × 170 cm.

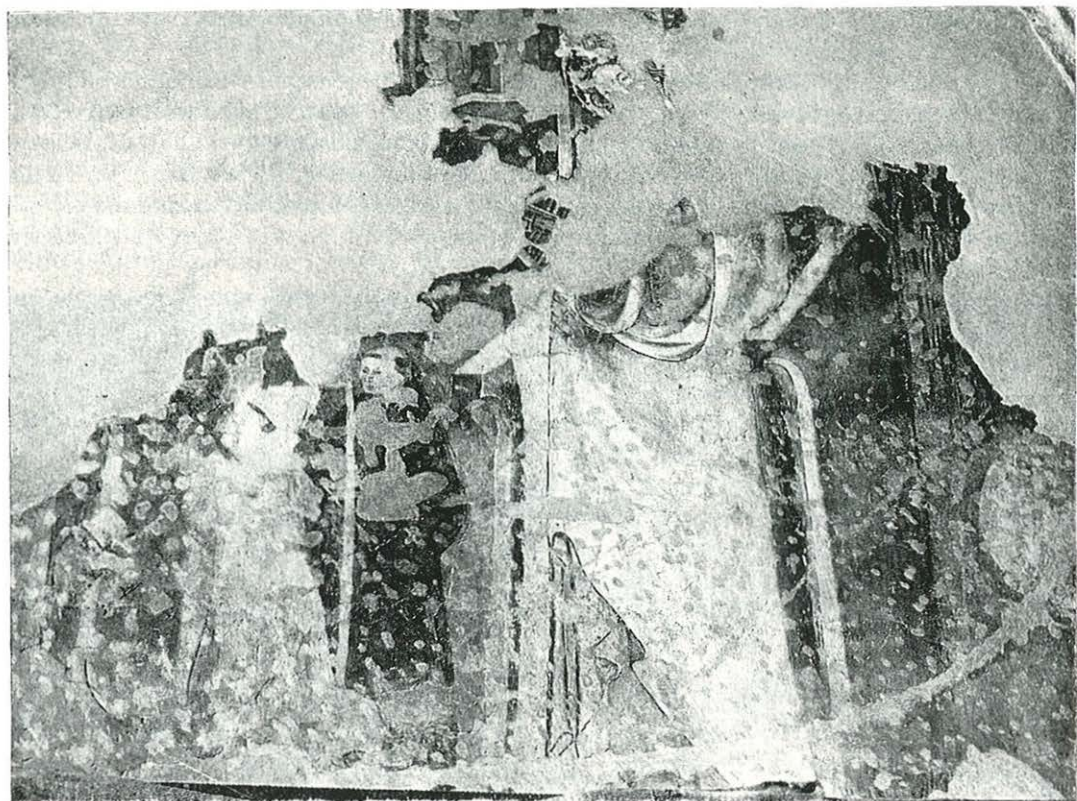
V nejnižší části presbytáře kostela nad původní úrovní podlahy zjistil již dřívější průzkum stojící postavu Panny Marie s Ježíškem, obklopenou dalšími postavami světců, jichž atribuci prozatím nelze určit, protože jsou patrný pouze v náznacích pod pozdějšími vápennými nátěry. Z téhož časového období je i postava zatím neurčeného světce v mezipodlaží, provedená v lazurních hnědočervených tónech. Na tyto fragmenty navazuje malba rostlinného dekoru s hrozny a listím, zjištěná sondami na jižní stěně presbytáře. Lze se domnívat, že tvoří rámec dalším figurálním scénám. Tomu nasvědčuje i nález dekorativně ornamentální výzdoby na severní stěně, složený z kosočtverečků ve výrazných oranžových a černých barvách.

Další sonda téže severní stěny ukázala dvojici postav. První připomíná již dříve popsánoho světce s kalichem, druhá, patrně sv. Josef, drží na ruku Ježíška. Tato dvojice byla doprovázena další skupinou, z níž sondáž zatím odkryla ruku s mečem a korunovanou hlavu. I tu se opakují střídavé barevné plochy dekorativního charakte-

ru. Zatímco figurální scény jsou malovány na červeném podkladě, ornamentální dekor v šedavých a rumělkových tónech vystupuje z černého pole.

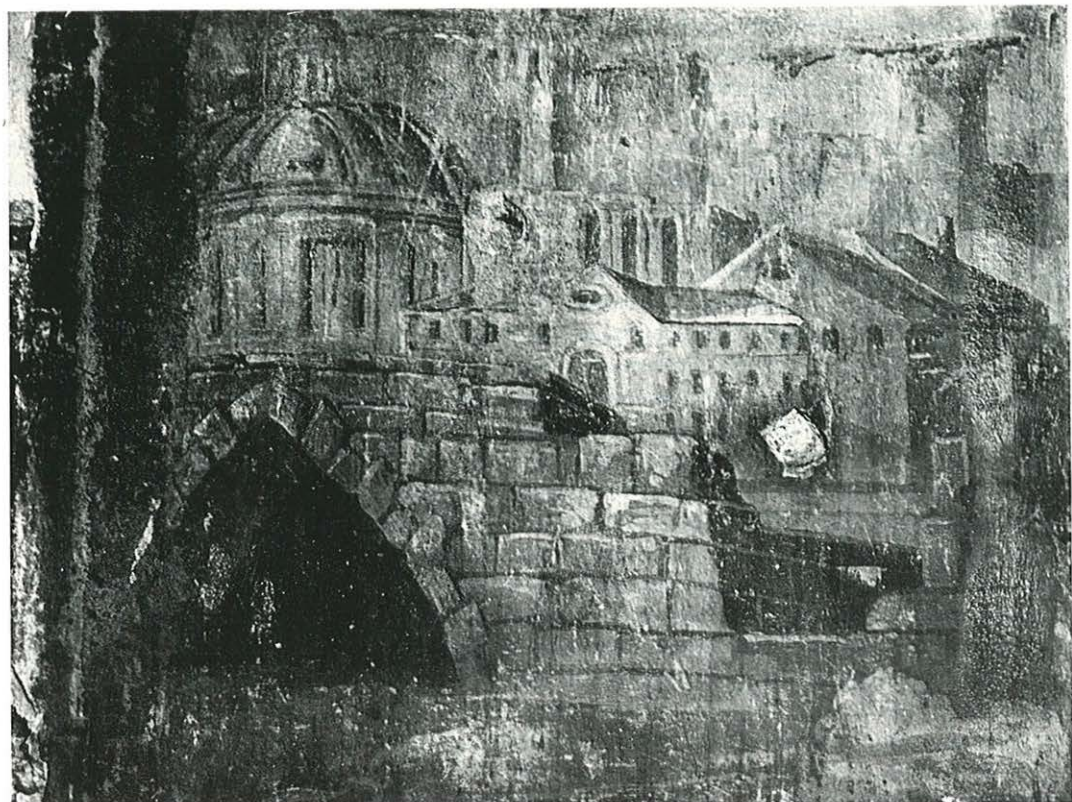
Další průzkum na protější stěně objevil ve sledu scén výjev, připomínající Snímání z kříže či Oplakávání Krista. Dominantu tu tvoří světec — patrně sv. Jan Evangelista, Miláček Páně — v černém rouchu, jenž podpírá rukou zkrvavenou hlavu Kristovu. V pozadí lze toliko vytušit další postavy, patrně Pannu Marii a Josefa z Arimatie s jeho doprovodem, jak jsou líčeny v Novém zákoně. Na tuto scénu pak navazují další zobrazení ve směru vertikálním i horizontálním. Lze se domnívat, že tyto výjevy tvoří závěr

Kostel sv. Tomáše — detail gotické malby (snímek J. Janatková)

celého cyklu, věnovaného Kristovu životu. Této domněnce nasvědčuje i nález dalších maleb na protější stěně, jež končí monumentální až naturalisticky podanou scénou Ukřižování Krista, jemuž se z probodeného boku řinou proudy krve. Také tento mohutný výjev v okrových barvách má v pozadí skupinu patrně ženských postav s Pannou Marií uprostřed. Tuto scénu předchází figurální kompozice, řazené ve třech vrstvách nad sebou a navzájem oddělené bílou páskou s nápisy v černé gotické minuskuli. Přes rozsáhlost sondy zatím ještě nelze určit sled jednotlivých obrazů. V každém výjevu vyniká figura v modrém rouchu, patrně Panna Maria. Lze předpokládat, že v nich umělec či celá skupina malířů umístila scény, předcházející Ukřižování. Přesný sled zobrazení a jejich plný počet nebude patrně možno již určit, protože malby byly násilně narušeny novodobou přístavbou opěrného pilíře. Podobná vestavba narušila i další z objevených scén, Klanění tří králů. Na tomto monumentálním výjevu s postavou Panny Marie v modrém rouchu a s psychologicky výstižným obličejem a s malým Ježíškem v proutěném košíku adoruje Spasitele jeden ze tří králů; scéna je zasazena do krajinného prostředí charakterizovaného až naturalistickými drobnými detaily, jakým je

Kostel sv. Anny — veduta Křižovnického náměstí (snímek J. Janátková)

např. plot. Z dalších větších nálezů nutno se zmínit i o objevu malby dosud neurčeného světce na severní stěně.

Závěrem lze k této zprávě o nálezu uvést, že v době dostavby kostela pro nový klášter dominikánek byl celý presbytář vyzdoben bohatou ornamentální i figurální malbou, líčící patrně novozákonní scény ze života Kristova. Na jižní stěny byly umístěny výjevy od narození až po ukřižování, na severní scény Kristových posmrtných osudů. Na tuto tematiku pak navazují monumentálně zobrazené postavy světců, kteří měli vztah ke kostelu nebo klášteru. Na díle se patrně podílelo více malířů. Jedna skupina z nich, pokud lze soudit ze sondáží, vycházela z raně středověkého kresebného stylu; jejím dílem je např. seriál námětů na jižní stěně s výjevy Kristova umučení. Jiná skupina pak navazovala na současné umění, představované mistry při králově dvoře; jí můžeme přiřknout např. scénu s Klaněním tří králů.

Další slohové období, konec 15. věku, bylo zatím doloženo jen jediným příkladem, malbou světce s kalichem a knihami v mezipatře. Tato malba je provedena technikou fresco-secco v zeleni, střídané cihlovou červení a černými plochami.

Posléze z posledního stavebního období druhé poloviny 17. stol. se dochovala krásná veduta Karlova mostu s kostelem sv. Františka u křižovníků, jak jej navrhl stavitel J. B. Mathey. Tímto detailem je určena doba vzniku malby nejdříve do r. 1686, do doby, kdy u kamenného mostu stála již dokončená stavba chrámu.

Přes značnou torzovitost nálezů pokusme se nyní je zhodnotit a zařadit do slohového vývoje českého umění gotického. Opakujeme, že definitivní závěry bude možno říci až po úplném odkrytí maleb. Námětově nejsou nalezené scény ojedinělým objevem, jejich analogii v nástěnném malířství období vrcholné gotiky lze nalézt i v řadě dalších kostelních interiérů. Pro srovnání se nabízejí hned dva příklady, jež patrně nebudou časově příliš vzdáleny od svatoanenské výzdoby. Je to především výzdoba kostela Narození Panny Marie ve Starém Plzenci z poloviny 14. stol. a dále větší pašijový cyklus v kostele sv. Jakuba v Křeči z r. 1340. Zejména svatojakubské malby používají při členění scén z Kristova života shodných výjevů, jak můžeme zjistit u Klanění tří králů, Oplakávání a dalších. Rovněž rozdělení scén narativního charakteru do jednotlivých návazných výjevů, řazených vedle sebe i nad sebou s dělicími nápisovými páskami má obdoby v českém gotickém nástěnném malířství již před polovinou 14. stol. v mariánském cyklu kostela sv. Vavřínce v Brandýse nad Labem i v legendě o sv. Markétě v kostele sv. Petra a Pavla v Hosině či v unikátních vrcholně gotických malbách ambitu emauzského kláštera v Praze. Rovněž střídání narativních scén s monumentálně pojatými postavami světců či hlavních výjevů tkví již v tradici první poloviny 14. stol. Příkladem jsou postavy sv. Jana Křtitele, sv. Petra a Jana a dalších apoštolů v kostele v Janovicích nad Úhl., jež vznikly v první čtvrtině 14. stol.; či výzdoba klášterního kostela minoritů v Jindřichově Hradci z poloviny 14. stol. Taktéž rostlinný a abstraktní dekor na páscích, rámujičích některé výjevy, najdeme již před polovinou 14. stol.; je nejen v komendě johanitů ve Strakoniciích, nýbrž i v již připomenutém kostele v Křeči. Tato srovnání nás vedou k domněnce, že objevená malířská výzdoba je současná se stavbou dominikánského kláštera před polovinou 14. stol.

Téměř do téže doby kolem poloviny 14. stol. můžeme zařadit i nedávno odkrytá a restaurovaná torza gotických maleb v sakristii kostela sv. Tomáše na Malé Straně, jež došly již prvního zhodnocení ve dvou článcích Vlasty Dvořákové². Přesto však se domníváme, že budeme moci skromnými doplňky ještě přispět k poznání tohoto opravdu nádherného díla, jež ve svém celku zajisté tvořilo dominantu kostela. Torzovitě objevenou výzdobu východní a západní stěny v prvním klenebním poli totiž možno vřadit do první stavební etapy augustiniánského kláštera po polovině 14. stol. Již Vlasta Dvořáková aspoň částečně poukázala na zcela výjimečný význam kláštera a kostela sv. Tomáše, jenž hrál obzvlášť důležitou roli nejen v historii 14., nýbrž i 16. a na počátku 17. stol. Svědčí o tom zcela nezvyklá přízeň, kterou řádu věnovali nejen Karel IV., ale i pozdější Habsburkové a prošpanělsky zaměřená šlechtická společnost se španělským velvyslancem Guilelmem de San Clemente v čele. Dokladem toho je i středověký seznam pokladů³, uchovávaných v sakristii kostela počátkem 15. stol. v množství příznačném spíše pro královskou svatyni než pro běžný řádový svatostánek. Toto nezvyklé bohatství, uskladené v sakristii, vysvětluje a zdůvodňuje rozmístění její výzdoby toliko v části prostoru, zaklenutého křížovou klenbou do středního sloupu. Jak poukázala již dřívější literatura, soustřeďuje se výzdoba na rozdíl od anenského

pašijového cyklu toliko do dvou monumentálních scén, zabírajících celou plochu stěn. Ve východním poli dominuje velká postava sv. Hedviky, sedící na krásném trůnu s baldachýnem a držící v rukou sošku ženy s dítětem. Na protilehlé stěně je středem výjevu patrně ideální podoba gotického augustiniánského dvouvěžového kostela v sousedství měšťanského domu. U kostela vyobrazil malíř světici, adorovanou pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna a augustiniánskými mnichy. Umělec oživil tyto náboženské výjevy zcela profánními detaily, jako např. stylizovaným kresebně podaným stromem u nohou trůnící světice či postavou měšťanky, hledící z okna na honosnou stavbu chrámu. Na podkladě srovnávání dospěla Vlasta Dvořáková k závěru, že autorem maleb je malíř, vyškolený v dílně Mistra vyšebrodského. Dále tu našla i shody s iluminacemi tzv. Velké legendy o sv. Hedvice a s tzv. Kladskou Madonou v Gemäldegalerie der Staatlichen Museen v Berlíně. Shodné kompoziční schéma přivedlo pak autorku k závěru, že iluminace, uvedený deskový obraz a malby ve svatotomášské sakristii vznikly ve stejné době. Proti tomuto tvrzení se však domníváme, že při podrobnějším srovnání bychom našli i další analogie, navazující nejen na iluminace a na deskové malířství gotické doby. Dokladem je např. Madona sedící na trůně v kostele Narození Panny Marie v Průhonících z třetího desetiletí 14. stol. Rovněž spojení sakrální architektury s měšťanským domem na malbě v svatotomášské sakristii není ojedinělým případem, najdeme je i ve třicátých letech 14. stol. na nástěnných malbách kostela sv. Mikuláše v Kašperských Horách. Z poloviny 14. stol. pochází i zobrazení archanděla Gabriela či sv. Tomáše s malbou architektury v pozadí. Znamená to tedy, že umělec vycházel z domácí tradice staršího data, což ovšem nevylučuje jeho školení v dílně Mistra vyšebrodského.

Mnohem mladší jsou malby, dochované na stěnách bývalého gotického prostoru mezi presbytářem a sakristií opět s novozákonními biblickými výjevy. Malby se bohužel dochovaly ve značně narušeném a těžko čitelném stavu, přesto však lze z nich vyčíst jejich základní kresebný charakter, připomínající spíše podkresbu iluminovaných rukopisů než nástěnnou malbu. Náznakově podané malby kladou důraz na stylizaci a jsou charakteristické nejspíš pro dobu pozdního 15. stol. Sluší doplnit, že o jejich restauraci se zasloužili v l. 1967–68 malíři R. Ondráček, J. Král, B. Míšová a D. Švarcová.

Souhrnně se lze tedy domnívat, že nálezy maleb jak v kostele sv. Anny, tak v sakristii kostela sv. Tomáše jsou přínosem pro poznání uvedeného slohového období české gotické malby.

Poznámky

¹ Toroň, J. — Alt, J.: Malby v kostele sv. Anny. Nálezová zpráva, archiv Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody. Šperling, Ivan: Gotika u sv. Anny. Večerní Praha 6. srpna 1966, roč. XII, č. 185. Kibic, Karel a Šperling, Ivan: Anenský klášter vydává svá tajemství. Nová Praha, roč. 16, 1967, č. 2, s. 26. Líbal, Dobroslav: Pasport kláštera sv. Anny, archiv Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody.

² Vlasta Dvořáková v Lidové Demokracii. Dvořáková, V.: Objev jedné z nejvýznamnějších maleb z doby Karla IV. — Poklad v klášteře svatého Tomáše. Dějiny a současnost, 1968, č. 2, s. 1 a násl. Šperling, I.: Příspěvek k dějinám kostela sv. Tomáše. Staletá Praha, roč. III, 1969, s. 75 a násl.

³ Dr. Matějka, Bohumil: Přestavba a obnova chrámu sv. Tomáše. Praha, 1896.